

Uticaj kvaliteta institucija na kvalitet ekonomskog rasta - poruke za Srbiju*

The Impact of the Quality of Institutions on the Quality of Economic Growth – Lessons for Serbia

Mirjana Gligorić**

Biljana Jovanović Gavrilović***

Apstrakt: Po stepenu ekonomske razvijenosti Srbija se nalazi na evropskoj periferiji. Njen BDP per capita, izražen u međunarodnim dolarima, iznosi tek trećinu proseka Evropske unije. U takvim okolnostima uspostavljanje dinamičnog i kvalitetnog privrednog rasta, koji počiva na zdravim ekonomskim osnovama i doprinosi povećanju društvenog blagostanja, predstavlja imperativ za našu zemlju. Mada ideja kvaliteta ekonomskog rasta ima dugu predistoriju, punu afirmaciju je doživela tek u novije vreme, posebno sa izbijanjem svetske ekonomske krize kada se sve veća pažnja poklanja ekonomskim fundamentima rasta, ali i njegovim socijalnim i ekološkim ishodima.

Važnu ulogu u ostvarivanju kvalitetnog ekonomskog rasta ima kvalitet institucija, koje „otključavaju“ potencijale za rast privrede na dugi rok. U radu će se analizirati relevantni indikatori kvaliteta institucija i identifikovati kanali preko kojih institucije deluju na kvalitet ekonomskog rasta. Valjane institucije olakšavaju upravljanje portfeljom različitih oblika kapitala – ne samo ljudskog i fizičkog, već i prirodnog i socijalnog i tako podupiru kvalitetan rast. One prikupljaju signale o potrebama i problemima, usklađuju različite interese kroz proces pregovaranja, uz izbegavanje zastoja i konflikata, i doprinose sprovođenju usvojenih rešenja.

Posebno će se istražiti kvalitet institucija u Srbiji, uz poređenje sa drugim državama, i sagledati mogućnosti ubrzanja ekonomskog rasta i unapređivanja njegovog kvaliteta u našoj zemlji na bazi institucionalnih poboljšanja koja uvažavaju nacionalne specifičnosti.

Ključne reči: kvalitet ekonomskog rasta, kvalitet institucija, tranzicione evropske zemlje, Srbija

Abstract: When it comes to the level of economic development, Serbia is on the European margin. Its GDP per capita, expressed in international dollars, equals only one third of European Union average. In such circumstances, establishing a dynamic and high quality economic growth, which would be based on sound economic foundations and would contribute to the increase of social wellbeing, is an imperative for our country. Although the idea of a high quality economic growth is not new, it was fully affirmed only recently with the outbreak of global economic crisis which directed more attention towards the fundamentals of economic growth, but also to its social and environmental effects.

The quality of institutions, which “unlock” economic growth potentials in the long run, plays an important part in achieving high quality economic growth. This paper will analyze relevant indicators of the quality of institutions and identify the channels through which institutions impact the quality of economic growth. Properly functioning institutions facilitate the management of the portfolio of different forms of capital – not only human and physical, but also natural and social capital, thus supporting high quality growth. They compile signals of needs and problems, coordinate different interests through the negotiations process, while avoiding stagnations and conflicts and contributing to the implementation of adopted solutions.

The paper will particularly explore the quality of institutions in Serbia, comparing them with those in other countries, and examine the possibilities for accelerating the economic growth in Serbia and improving its quality on the basis of institutional improvements which would take in to consideration national particularities.

Keywords: quality of economic growth, quality of institutions, transition european countries, Serbia

JEL klasifikacija: O43, I32, O52

* Ovaj rad je rezultat istraživanja u okviru projekata br. 179005, 179065 i III-46001, finansiranih od strane Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

** Ekonomski fakultet, Univerzitet u Beogradu, E-mail: <gligoric@ekof.bg.ac.rs>

*** Ekonomski fakultet, Univerzitet u Beogradu, E-mail: <bgavrilo@ekof.bg.ac.rs>

1. Uvod

Ekonomska kriza, koja je pre jedne decenije potresla svet, pokazala je da se globalna privreda ne može vratiti na uobičajene obrasce funkcionisanja i rasta, jer su oni neodrživi. Pitanje koje se postavljalo nije bilo samo kako i kada izaći iz krize, nego i kuda taj izlaz vodi, odnosno kakav bi trebalo da bude novi model rasta. U nastojanju da se trasira put za izlazak iz krize pažnja je usredsređena na obnavljanje ekonomskog rasta, ali i unapređivanje njegovog kvaliteta. Karakteristike povećanje proizvodnje su, shodno savremenim uverenjima, isto tako bitne kao i brzina privredne ekspanzije. Opravdanost ostvarivanja visoke stope rasta, kao cilja za sebe, ozbiljno je dovedena u pitanje. Kvantitativnom, nediferenciranom rastu pretpostavljen je kvalitetan, selektivan rast.

Svetska ekonomska kriza je uzela, ne mali, danak i u Srbiji, koja se već nekoliko decenija suočava sa ozbiljnim ekonomskim teškoćama. Po stepenu razvijenosti privrede naša zemlja zauzima jedno od poslednjih mesta u Evropi, a njen GDP neznatno premašuje polovinu svetskog proseka. Podsetimo se da je tokom šezdesetih godina prošlog veka nekadašnja Jugoslavija dostigla svetski prosek, što svedoči o razmerama ekonomskog zaostajanja Srbije danas. Uz to, naša zemlja kaska ne samo za svetom, nego i za samom sobom, za svojim nivoom razvijenosti iz 1989. godine, koji još uvek nismo dostigli. Sve to upućuje na zaključak da je uspostavljanje dinamičnog i kvalitetnog privrednog rasta, koji počiva na zdravim osnovama i doprinosi povećanju društvenog blagostanja, imperativ za Srbiju. Primere nekvalitetnog rasta naša zemlja je zabeležila u daljoj, ali i bližoj prošlosti, što se pokazalo pogubnim za njenu ekonomsku budućnost.

U radu se osvetljavaju bitne karakteristike kvaliteta privrednog rasta i sagledava uloga kvaliteta institucija u postizanju takve vrste rasta. S posebnom pažnjom se identifikuju kanali preko kojih institucije deluju na različite aspekte kvaliteta rasta privrede. Empirijska analiza se bavi merenjem kvaliteta privrednog rasta u Srbiji, uz poređenje sa zemljama Zapadnog Balkana i novopridruženim članicama Evropske unije, kao i utvrđivanjem uzajamne veze kvaliteta institucija i ostvarenog kvaliteta rasta privrede, s ciljem formulisanja odgovarajućih poruka za Srbiju.

2. Koncept kvalitetnog ekonomskog rasta

Ekonomski rast se često vrednuje samo na osnovu ostvarenih stopa rasta. Pojedini periodi u razvoju privrede i društva se proglašavaju uspešnim samo zato što je u njima postignuta visoka stopa rasta koja se *a priori* smatra pozitivnim obeležjem. Pri tom se gubi iz vida da ekonomski rast ima i svoju drugu, kvalitativnu stranu, od koje, u velikoj meri, zavisi konačan sud o rastu.¹ Novija ekonomska istorija jasno pokazuje da visoke stope rasta nužno ne vode boljim socijalnim ishodima, odnosno značajnom smanjenju siromaštva, nejednakosti i nezaposlenosti, pa, kao takve, nisu garant njegovog kvaliteta.

Pojam kvaliteta ekonomskog rasta je višedimenzionalan i obuhvata ekonomske, socijalne, kao i ekološke aspekte povećanja proizvodnje. Sa stanovišta kvaliteta rasta bitna su sredstva, odnosno način na koji se rast ostvaruje, ali i ciljevi, tj. rezultati koji se postižu na planu ljudskog blagostanja. Tokom poslednjih šest decenija afirmisani su različiti

---

¹ Videti detaljnije: Jovanović Gavrilović (1989), str. 1-11

pristupi ekonomskom rastu (razvoju), od onih koji svode čoveka na puki faktor proizvodnje, sredstvo, ali ne i cilj razvoja, preko onih koji u fokus stavljaju blagostanje ljudi, tj. posmatraju ljudska bića kao korisnike razvoja, ali ne i učesnike u tom procesu, pa do onih koji su okrenuti najranjivijim grupama u društvu i procenjuju privredni razvoj kroz prizmu njegovih efekata na ekonomski položaj tih kategorija stanovništva. Ideja kvaliteta rasta je sveobuhvatna i inkorporira različite parcijalne pristupe rastu (razvoju), poput onih koji su navedeni u tekstu.

Za Camdesuss-a² kvalitetan privredni rast je postojan i otporan na eksterne šokove. Takvom privrednom rastu odgovara unutrašnja i spoljna finansijska stabilnost. Uz to, kvalitetan rast je dinamičan i praćen značajnim investicijama, pre svega u ljudski kapital. Briga za siromašne, slabe i ranjive je, takođe, važno svojstvo kvalitetnog rasta. Tome treba dodati i odgovoran odnos prema prirodnom okruženju kao zajedničkom nasleđu čitavog čovečanstva. López, Thomas i Wang³ definišu kvalitetan rast, kao rast koji smanjuje ekstremno siromaštvo, sužava strukturne nejednakosti, štiti prirodno okruženje i, kao takav, održava sam proces rasta. MartinezandMlachila⁴ prepoznaju kvalitetan privredni rast po tome što je snažan, stabilan, održiv, što povećava produktivnost rada i vodi socijalno poželjnim ishodima, kao što je unapređenje životnog standarda, posebno kroz smanjenje siromaštva.

Istinska vrednost koncepta kvalitetnog rasta, kao osnovne paradigme za rast privrede, leži u sveobuhvatnom pristupu povećanju proizvodnje, simultanom uvažavanju ekonomskih, socijalnih i ekoloških dimenzija toga procesa. Sa gledišta kvaliteta rasta bitna je ekonomska osnova rasta, ali i njegova socijalna delotvornost i ekološka prihvatljivost. Kvalitetan ekonomski rast ima to svojstvo da traje, da je postojan i samopodržavajući. Nekvalitetan rast ne stvara uslove za samoodržavanje, za nastavak u godinama koje slede, već, naprotiv, direktno ugrožava buduću ekspanziju proizvodnje. Briga za kvalitet rasta proističe iz nastojanja da se obezbedi brz i stabilan ekonomski rast, a preko toga i dugoročno povećanje životnog standarda stanovništva.⁵

3. Uloga kvaliteta institucija u ostvarivanju kvalitetnog ekonomskog rasta

Kvalitet institucija i kvalitet ekonomskog rasta su, bez sumnje, tesno međusobno povezani i uzajamno se podržavaju na dugi rok, o čemu postoji visok stepen saglasnosti u ekonomskoj literaturi. Debata se, međutim, vodi oko konkretne prirode te veze, tj. ko predvodi u navedenom virtuoznom ciklusu - da li kvalitet institucija određuje kvalitet ekonomskog rasta ili obrnuto, kao i da li kvalitet institucija obezbeđuje okruženje koje podsticajno deluje na ekonomske performanse ili predstavlja samo još jedan dodatni faktor koji objašnjava ekonomski rast.

Pionirska istraživanja kvaliteta institucija vezuju se, u velikoj meri, za North-a⁶, koji definiše institucije relativno široko, kao formalna i neformalna pravila ponašanja, odnosno

---

² Camdesuss (1990), str. 10-11

³ López et al. (2008), str. 11-12.

⁴ MartinezandMlachila (2013), str. 3.

⁵ Jovanović Gavrilović (1997), str. 32.

⁶ Videti: North (1981) i (1990).

ograničenja, kreirana od strane ljudi, koja oblikuju sveukupne političke, ekonomske i socijalne interakcije. Kvalitet institucija se, prema ovom autoru, poboljšava sa ograničenjima formalne i neformalne prirode, koja se nameću izvršnoj vlasti, čime se redukuje njena *de jure* moć da se stavi iznad zakona. To osigurava pojedincima, preduzetnicima pravnu zaštitu u njihovim poduhvatima, odnosno ulaganjima u fizički i ljudski kapital, kao i novu tehnologiju, što je bitno sa stanovišta obezbeđivanja dinamičnog i održivog privrednog rasta. Acemoglu, Johnson i Robinson⁷ ne obraćaju toliko pažnje samo na *de jure* izvršnu moć, već se opredeljuju za širi pristup koji uzima u obzir kako *de jure*, tako i *de facto* moć. Osim toga, oni prave distinkcija ne samo između formalne i neformalne, već i između političke i ekonomske moći. U tako definisanom kompleksnom institucionalnom kontekstu akcenat se stavlja na uspostavljanje odgovarajuće ravnoteže moći, koja će osigurati pojedincima, preduzetnicima kao nosiocima promena, *de facto* zaštitu u njihovim poduhvatima i ulaganjima. Mada se navedena razlika u pristupu institucijama, koji je karakterističan za North-a, na jednoj strani, i navedenu grupu autora, na drugoj, ne čini toliko bitnom, ona može da bude vrlo značajna u situaciji kada je *de jure* politička moć koncentrisana u rukama različitih grupa u odnosu na *de facto* ekonomsku moć, što nameće ograničenja u sprovođenju *de jure* političke moći.⁸

U tesnoj vezi sa ulogom institucija u ostvarivanju kvalitetnog ekonomskog rasta je i njihova podela na „inkluzivne“ i „ekstraktivne“, koju apostrofiraju Acemoglu i Robinson⁹. Inkluzivne institucije podrazumevaju da se prava i zaštita koju pružaju odnose na sve, nezavisno od njihove pozicije u društvu ili porekla. Nasuprot tome, ekstraktivne institucije su dizajnirane tako da vladajuća elita ekstrahuje resurse od mase stanovništva. Privredni rast zasnovan na funkcionisanju ekstraktivnih institucija nije kvalitetan, pa time ni dugoročno održiv. Samo inkluzivne institucije, kreirajući ravnopravne uslove za sve, ohrabruju tehnološka poboljšanja i ulaganje u obrazovanje, čime utiru put za povećanje proizvodnje na zdravim i trajnim osnovama, koje doprinosi unapređivanju ljudskog blagostanja.

Bez sumnje, kada institucije jednog društva dobro funkcionišu omogućavaju ljudima da rade jedni sa drugima i planiraju budućnost za sebe, porodicu i širu zajednicu. Slabe ili nepravedne institucije, međutim, imaju za rezultat nepoverenje i neizvesnost, što ohrabruje pojedince da „grabe“ umesto da „stvaraju“, a to potkopava raspoložive potencijale za rast i napredovanje.¹⁰

Objašnjavajući ulogu institucija u postizanju kvalitetnog rasta Rodrik¹¹ ističe da ekonomisti često stavljaju prevelik naglasak na značaj relativnih cena i njihove reforme za ekonomski rast i razvoj, zapostavljajući važnost jasno definisanog sistema svojinskih prava, regulatornog aparata koji sprečava najgore oblike prevara, anti-konkurentno ponašanje i moralni hazard, umereno kohezivnog društva zasnovanog na poverenju i međusobnoj saradnji, društvenih i političkih institucija koje ublažavaju rizik i upravljaju socijalnim konfliktima, te vladavine prava i „čiste“ vlade.

---

⁷ Acemoglu et al. (2005), str. 389-396.

⁸ Videti: Bruinshoofd (2016).

⁹ Videti: Acemogluand Robinson (2012).

¹⁰ WorldDevelopmentReport (2003), str. 37.

¹¹ Rodrik (2000), str. 1-2.

U nastojanju da unaprede kvalitet ekonomskog rasta i doprinesu povećanju blagostanja ljudi, dobre institucije prikupljaju signale o potrebama i problemima, usklađuju različite interese kroz proces pregovaranja, uz izbegavanje zastoja i konflikata, i deluju u pravcu sprovođenja usvojenih rešenja. Ključno pitanje, kada je reč o uticaju kvaliteta institucija na kvalitet ekonomskog rasta, tiče se kanala preko kojih se ta veza ostvaruje. Istraživanja pokazuju¹² da kvalitetne institucije kreiraju okruženje koje pogoduje investicijama u fizički i ljudski kapital, kao i tehnološkim promenama, prihvatanju inovacija i novih načina organizacije proizvodnje, što se pozitivno odražava na dinamiku ekonomskog rasta i proizvodnu strukturu, kao i izvozne mogućnosti privrede. Pri tom je važno istaći da ljudski kapital, u čijem stvaranju kvalitet institucija ima nesumnjiv značaj, bitno utiče na postizanje kvalitetnog ekonomskog rata zahvaljujući njegovoj dvojakoj ulozi u tom procesu. Naime, ljudski kapital je ne samo kritičan input rasta, već i vredan output, cilj sam po sebi i važna komponenta ljudskog blagostanja.

4. Empirijska analiza

Istraživanje obuhvata 16 zemalja – 11 tzv. novih članica EU i pet zemalja Zapadnog Balkana (uključujući Srbiju). Zemlje članice EU su tranzicione evropske zemlje, koje su pristupile EU 2004, 2007. i 2011. godine (bez Kipra i Malte): Češka R., Poljska, Mađarska, Slovačka, Slovenija, Bugarska, Rumunija, Letonija, Litvanija, Estonija, Hrvatska. Zemlje Zapadnog Balkana su: Makedonija, BiH, Crna Gora, Albanija, Srbija.

U empirijskoj analizi za posmatrane zemlje konstruisan je Indeks kvaliteta rasta (QGI)¹³. Ovaj pokazatelj upravo služi za merenje kvaliteta rasta i međusobno poređenje posmatranih zemalja, kako po vrednosti indeksa, tako i po njegovim komponentama.

Drugi deo empirijskog istraživanja se odnosi na izdvajanje različitih relevantnih indikatora kvaliteta institucija i njihovih komponenti, te identifikovanje položaja posmatranih zemalja po njihovim vrednostima. Poseban naglasak stavljen je na položaj Srbije u odnosu na druge posmatrane zemlje, kao i u odnosu na prosek EU zemalja i preostalih zemalja Zapadnog Balkana. Cilj je da se utvrdi relativan položaj Srbije, i daju preporuke za unapređenje kvaliteta institucija.

Takođe, ocenjujemo vezu QGI sa izabranim pokazateljem kvaliteta institucija, kao i vezu QGI sa četiri izdvojene komponente pomenutog pokazatelja.

4.1. Merenje kvaliteta privrednog rasta

U radu je konstruisan i prikazan Indeks kvaliteta rasta (QGI) za posmatrane zemlje EU i Zapadnog Balkana. Ovaj indeks odražava multidimenzionalnu prirodu rasta.

QGI je agregatni pokazatelj koji se sastoji od ekonomske i socijalne dimenzije. Dve osnovne komponente QGI su *Osnove rasta* i *Socijalni ishodi* (Slika 1).

¹² Videti, na primer: Acemoglu et al. (2005), str. 389-390.

¹³ Konstrukcija QGI bazirana je na metodologiji datoj u radu autora Mlachila, TapsobaiTapsoba (2014), koji su navedeni indeks kreirali za preko 90 zemalja sveta za period 1990-2011. Ipak, u njihovom uzorku se od zemalja koje su izdvojene u ovom radu nalaze samo Poljska, Bugarska i Albanija, dok za ostale zemlje nije izračunat QGI.

Osnove rasta se sastoje od četiri indikatora: tempa rasta, volatilnosti rasta, sektorske strukture i izvozne orijentacije:

- Tempo rasta predstavlja godišnju promenu realne vrednosti BDP-a *per capita*. Ovo je važna komponenta kvaliteta rasta, jer brži rast dovodi do smanjenja siromaštva i drugih povoljnih efekata na ljudsko blagostanje, tj. ima pozitivan uticaj na QGI;
  - Volatilnost rasta se izračunava kao recipročna vrednost koeficijenta varijacije za vremenski opseg od tri godine. Stoga, veća varijabilnost rasta znači manji pokazatelj izračunat na navedeni način (kao recipročna vrednost). Veća volatilnost rasta, po pravilu, dovodi do povećanja siromaštva i nejednakosti¹⁴. Stoga, manja volatilnost se očekuje da pozitivno doprinosi QGI;
  - Sektorska struktura odslikava u kojoj meri je privredni rast generisan diversifikovanim izvorima. Zapravo, indikator je indeks diversifikacije koji se izračunava kao jedan minus Herfindahl-Hirschman indeks (HHI) izvoznih tokova. Što je veći ovaj pokazatelj (1-HHI), veća je diversifikovanost izvoznih proizvoda. Stoga, diversifikovanost izvoza se uzima kao *proxy* za diversifikovanost proizvodnje¹⁵, usled raspoloživosti podataka. Što je diversifikovanost veća brži je privredni rast i manja volatilnost i, stoga, viši QGI;
  - Spoljna orijentacija rasta se aproksimira procentualnim učešćem neto eksterne tražnje u BDP-u, tj. količnikom neto izvoza i BDP-a. Logika koja stoji u pozadini ovog pokazatelja je da će veća izvozna orijentacija uticati i na višu QGI usled uticaja na brži rast produktivnosti u zemlji putem brojnih faktora kao što su: uvoz napredne tehnologije, transfer znanja, snažnija konkurencija, priliv stranih direktnih investicija i dr (v. Mlachila, et al., 2014).
- Brz, stabilan, diversifikovan i spoljno-orijentisan rast može biti nedovoljan u smanjenju siromaštva i unapređenju životnog standarda, te postizanju kvalitetnog privrednog rasta. Stoga, važna je i socijalna dimenzija, kojom se obuhvataju osnovni indikatori važni za „izgradnju“ ljudskog kapitala. Naime, dimenzija *socijalni ishodi* obuhvata dve komponente – dva indikatora: zdravlje i obrazovanje, koji su u literaturi prepoznati kao ključni pokretači promena u nivou siromaštva¹⁶.
- Zdravlje je komponenta koja meri mogućnost pojedinca da vodi dug i zdrav život. Sastoji se od dve podkomponente: recipročna vrednost očekivane stope smrtnosti odojčadi i očekivane dužine trajanja života;
  - Kao indikator obrazovanja korišćen je prosečan broj godina školovanja.

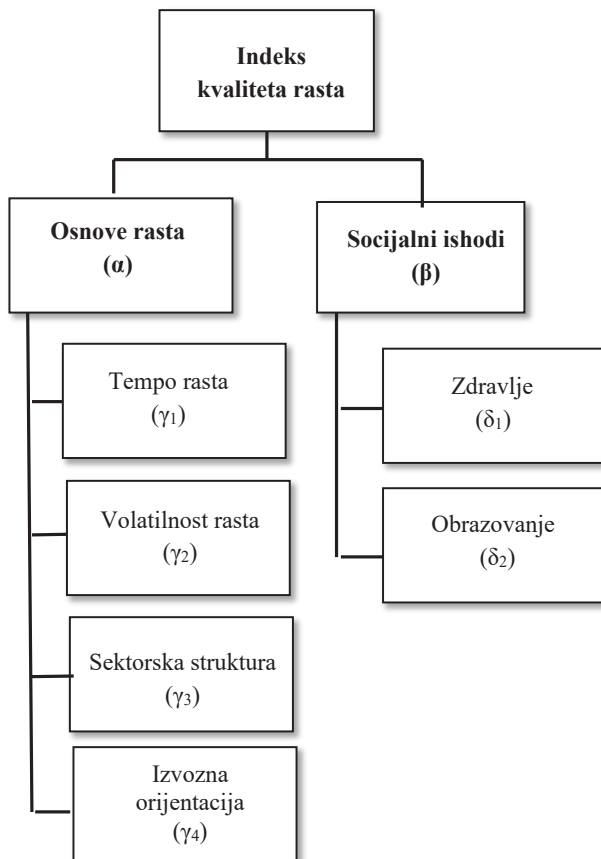
¹⁴ Promene u dinamici rasta zapravo imaju negativne efekte na siromaštvo, jer erozija ljudskog kapitala u lošim vremenima se ne može potpuno nadoknaditi nakon takvih perioda (Behrman et al., 1999; Ames et al., 2001; GuillaumontandKpodar, 2006, navedeno prema Mlachila, et al., 2014, str. 5)

¹⁵ U istraživanjima se pokazuje visoka korelacija između diversifikacije autputa i diversifikacije izvoza (PapageorgiouandSpatafora, 2012, navedeno prema Mlachila, et al., 2014, str. 6).

¹⁶ Schultz (1999), navedeno prema Mlachila et al. (2014), str. 7.

Slika 1.

Komponente Indeksa kvaliteta rasta

Izvor: Mlachila et al. (2014), str. 6.

Napomena: α i β su ponderi pripisani svakoj dimenziji – ekonomskoj (*Osnove rasta*) i socijalnoj (*Socijalni ishodi*), respektivno; γ_1 , γ_2 , γ_3 i γ_4 su vrednosti pondera koji se dodeljuju sledećim komponentama u okviru ekonomske dimenzije: tempo rasta, volatilnost rasta, sektorska struktura i izvozna orijentacija, respektivno; δ_1 i δ_2 su vrednosti pondera koji se dodeljuju komponentama zdravlje i obrazovanje u okviru socijalne dimenzije, respektivno.

Kako su indikatori koji predstavljaju komponente/podkomponente QGI prikazane u različitim jedinicama mere, da bi se kreirao indeks korišćen je min-max pristup. Naime, preračunate su vrednosti za svaki pojedinačni pokazatelj korišćenjem sledeće formule:

$$\frac{X - X_{min}}{X_{max} - X_{min}}$$

X_{max} i X_{min} predstavljaju maksimalnu i minimalnu vrednost datog pokazatelja u uzorku zemalja u svakoj godini (2001-2015). Nakon ovog postupka vrednosti posmatranih indikatora svedene su na broj između 0 i 1, gde je 0 vrednost u slučaju minimalne vrednosti

pokazatelja, a 1 u slučaju njegove najveće vrednost kod posmatranih zemalja. Na taj način su indikatori svedeni na indeksne brojeve i, kao takvi, koriste se za konstrukciju Indeksa kvaliteta rasta, na bazi postupka izračunavanja ponderisane aritmetičke sredine.

QGI je izračunat uz pomoć sledećih formula:

$$QGI = \alpha(\text{Osnove rasta}) + \beta(\text{Socijalni ishodi}) \quad (1)$$

Dimenzija *Osnove rasta* je definisana sledećom jednačinom:

$$\begin{aligned} \text{Osnove rasta} = & \gamma_1 \text{Tempo rasta} + \gamma_2 \text{Volatilnost rasta} \\ & + \gamma_3 \text{Sektorska struktura} + \gamma_4 \text{Izvozna orijentacija} \end{aligned} \quad (2)$$

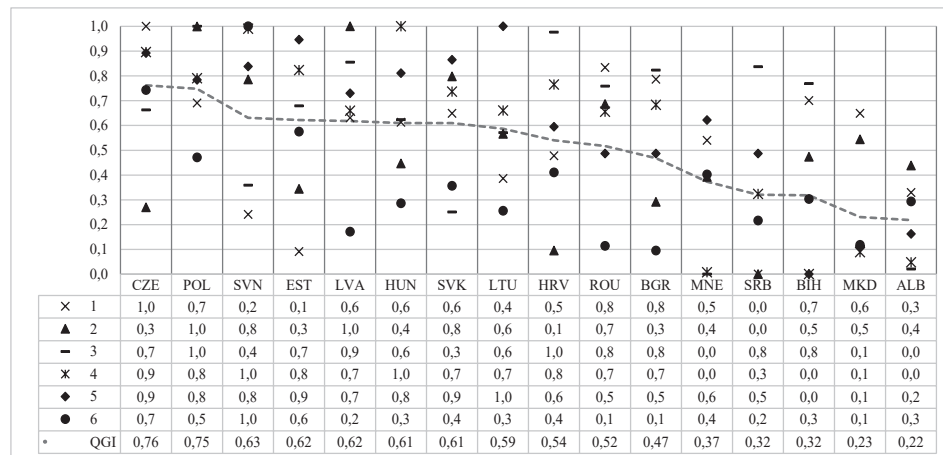
Socijalna dimenzija je definisana kao:

$$\text{Socijalni ishodi} = \delta_1 \text{Zdravlje} + \delta_2 \text{Obrazovanje} \quad (3)$$

Indeks se može izračunati upotrebom različitih pondera. U ovoj analizi (kao i kod autora Mlachila et al., 2014) korišćeni su jednaki ponderi za svaku dimenziju, komponentu i podkomponentu. To znači da svaka dimenzija – osnove rasta i socijalni ishodi imaju iste pondera: $\alpha = \beta = 50\%$. Takođe, jednaki ponderi su pripisani i komponentama u okviru ove dve dimenzije, tako da je kod osnova rasta $\gamma_1 = \gamma_2 = \gamma_3 = \gamma_4 = 25\%$, dok je kod socijalnih ishoda $\delta_1 = \delta_2 = 50\%$. Sa po 50% su takođe ponderisane i podkomponente u okviru komponente zdravlja.

Grafikon 1.

Nivo Indeksa kvaliteta rasta i njegovih komponenti kod izabranih evropskih zemalja

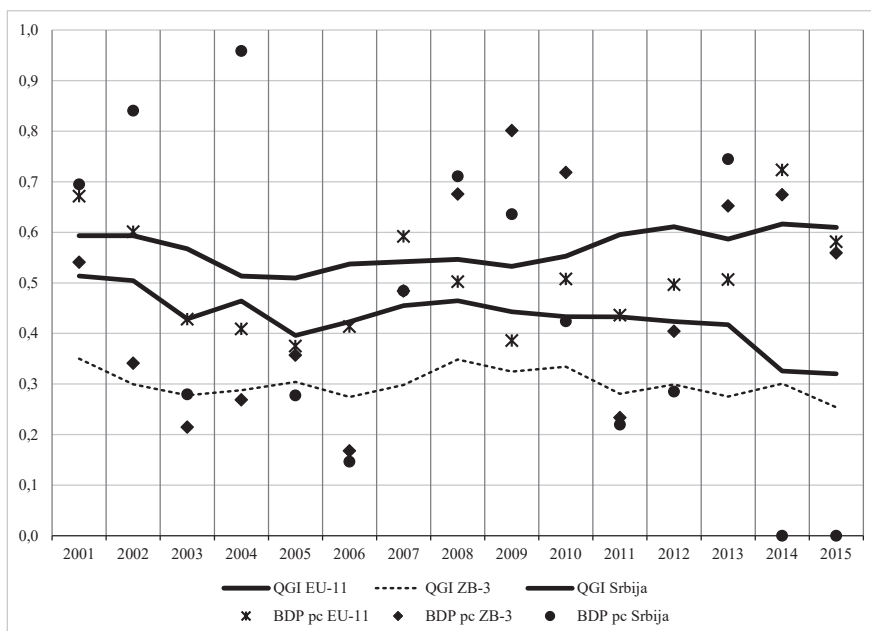
Izvor: samostalno izračunavanje i prikaz autora na osnovu podataka Svetske banke, UNDP-a i UNCTAD-a
 Napomena: 1) Podaci predstavljaju izračunatu vrednost QGI za 2015. godinu; 2) Oznake u tabeli se odnose na komponente QGI: 1. Tempo rasta, 2. Volatilnost rasta, 3. Diversifikacija izvoza, 4. Izvozna orijentacija, 5. Obrazovanje, 6. Zdravlje; 3) Oznake zemalja su; CZE za Češku R., POL za Poljsku, SVN za Sloveniju, EST za Estoniju, LVA za Letoniju, HUN za Mađarsku, SVK za Slovačku, LTU za Litvaniju, HRV za Hrvatsku, ROU za Rumuniju, BGR za Bugarsku, MNE za Crnu Goru, SRB za Srbiju, BiH za Bosnu i Hercegovinu, MKD za Makedoniju i ALB za Albaniju.

Na Grafikonu 1. prikazan je nivo izračunatog QGI za posmatran uzorak zemalja, kao i nivo svake pojedinačne komponente QGI-a. Prikazane vrednosti su za 2015. godinu, kao poslednju godinu za koju imamo sve podatke. Zemlje su rangirane prema vrednosti ukupnog QGI - prema opadajućem redosledu s leva na desno. Tako, Češka R. ima najviši nivo QGI-a, zatim slede Poljska i Slovenija. Na grafikonu i u tabeli ispod grafikona se može uočiti da su sve komponente QGI Češke na veoma visokom nivou - iznad 0,6, osim što je zabeležena visoka volatilnost rasta u ovoj zemlji u periodu 2014-2016. Najmanju vrednost Indeksa u 2015. godini je zabeležila Albanija, gde su sve komponente QGI-a ove zemlje na veoma niskom nivou – ispod 0,5. Takođe, može se uočiti da je posmatrani poredak zemalja sličan kao onaj na osnovu nivoa dohotka *per capita*, tj. da je QGI znatno korelisan sa nivoom dohotka zemalja u uzorku.

Srbija se nalazi na 13. mestu od 16 posmatranih zemalja po nivou QGI. Prema prikazanim komponentama QGI-a Srbija ima zadovoljavajući nivo diversifikacije izvoza – posmatrano relativno, u odnosu na ostale zemlje iz uzorka. Najniže vrednosti su zabeležene kod dve komponente: tempo i recipročna vrednost volatilnosti rasta (nivoi jednaki 0, što ukazuje na najlošije performanse Srbije prema ova dva indikatora u poređenju sa ostalim zemljama). Zapravo, Srbija je imala najniži godišnji rast BDP-a u 2015. godini i najveću volatilnost rasta u periodu 2014-2016.

Grafikon 2.

Nivo QGI i stope rasta Srbije u poređenju sa prosekom zemalja EU i Zapadnog Balkana, 2001-2015.

Izvor: samostalno izračunavanje i prikaz autora na osnovu podataka Svetske banke, UNDP-a i UNCTAD-a
 Napomena: QGI EU-11 – prosečna vrednost QGI 11 posmatranih zemalja članica EU, QGI ZB-3 – prosečna vrednost QGI BiH, Albanije i Makedonije, BDP pc EU-11 – prosečna vrednost godišnjih stopa rasta BDP *per capita* 11 posmatranih zemalja članica EU, BDP pc ZB-3 – prosečna vrednost godišnjih stopa rasta BDP *per capita* BiH, Albanije i Makedonije

Na Grafikonu 2. nivo QGI Srbije je prikazan u odnosu na prosek Indeksa 11 zemalja EU i 3 zemlje ZB¹⁷. Očekivano, prosečna vrednost kvaliteta rasta je najviša u tranzicionim zemljama koje su članice EU u svakoj godini u posmatranom petnaestogodišnjem periodu. Srbija ima relativno nižu vrednost kvaliteta rasta u odnosu na prosečnu vrednost 11 EU zemalja, ali se njen indeks kvaliteta nalazi iznad prosečnog nivoa ovog indeksa za tri zemlja ZB.

Kako je stopa rasta važna komponenta QGI (jer njen nivo i volatilnost zajedno određuju četvrtinu vrednosti indeksa) na grafikonu je izdvojen i nivo godišnje stope rasta za Srbiju i prosečna vrednost godišnjih stopa za EU-11 i ZB-3 zemlje za svaku posmatranu godinu. Zapravo, veoma niska (najniža među posmatranim zemljama) stopa rasta u Srbiji je imala dominantan doprinos relativnom smanjenju nivoa Indeksa u odnosu na QGI dve grupe zemalja u 2014. i 2015. godini. Stoga, velikim delom relativan pad nivoa QGI u Srbiji u ove dve godine se može oceniti kao privremen, jer je u znatnoj meri posledica nepovoljnih vremenskih prilika – poplava u 2014. godini i suše u 2015. godini. Ipak, činjenica da je Srbija i u 2016. i 2017. godini zabeležila relativno nisku stopu rasta u poređenju sa zemljama Centralne i Istočne Evrope, kako usled nepovoljnih vremenskih prilika, tako, znatnim delom, usled fundamentalnih slabosti njene privrede. Zapravo, pored rešavanja postojećih strukturnih slabosti, Srbija bi poboljšanjem kvaliteta institucija mogla da ostvari brži i stabilniji privredni rast. Time, rast domaće privrede bi bio kvalitetniji, te i relativan položaj Srbije u poređenju sa drugim tranzicionim evropskim zemljama bi zabeležio poboljšanje.

4.2. Merenje kvaliteta institucija

Za merenje kvaliteta institucija u radu se posmatraju sledeći indikatori¹⁸:

- Globalni indikatori upravljanja Svetske banke (WGIs, engl. *Worldwide Governance Indicators*),
- EBRD tranzicioni indikatori,
- Indikatori lakoće poslovanja (*Doing Business* Svetske banke).

Globalni indikatori upravljanja (WGIs) obuhvataju šest pokazatelja:

1. Kvalitet regulatornog okvira;
2. Efektivnost vlade;
3. Vladavina prava;
4. Kontrola korupcije;
5. Sloboda izražavanja i odgovornost;
6. Politička stabilnost i odsustvo nasilja.

Svetska banka prikuplja i objavljuje podatke za svaki od šest navedenih pokazatelja. Podaci se dobijaju na bazi velikog broja anketa i drugih procena, te izražavaju percepcije domaćinstava i preduzeća, kao i mišljenja eksperata o kvalitetu institucija. Podaci su godišnji, dostupni od 1996. za najveći broj zemalja, uključujući Srbiju. Vrednost pokazatelja je u rasponu od -2,5 do +2,5, gde viša vrednost (odnosno manja negativna vrednost i viša pozitivna vrednost) označava bolje institucije.

¹⁷ Za Crnu Goru ne postoje svi podaci za posmatrani period, pa su bez nje izračunate vrednosti QGI za vremenski period 2001. do 2015, prikazane na Grafikonu 2.

¹⁸ Pored navedenih, za merenje kvaliteta institucija mogu se koristiti i drugi pokazatelji, kao npr. Indeks ekonomskih sloboda u svetu (engl. *Economic Freedom in the World*), Frajzer instituta (Fraser Institute).

U analizi se, takođe, koriste podaci za EBRD tranzicione indikatore, koji ukazuju na rezultate reformi na polju:

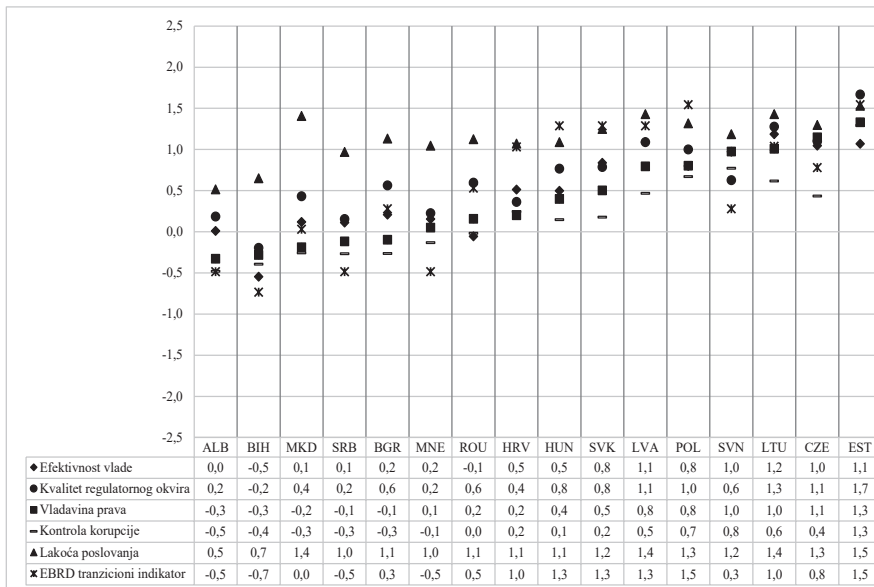
1. Privatizacije velikih preduzeća;
2. Privatizacije malih preduzeća;
3. Liberalizacije cena;
4. Spoljne trgovine i deviznog kursa;
5. Upravljanja i prestrukturiranja preduzeća;
6. Politike konkurencije.

Ovi indikatori mere napredak u tranziciji na nivou pojedinih zemalja. Raspoloživi su od 1989. do 2014. godine, a nakon toga metodologija se menja sa uvođenjem novih sektorskih tranzicionih indikatora.

Deo analize su i indikatori lakoće poslovanja (*DoingBusiness* Svetske banke). Oni su komplementarni prethodnim indikatorima. U ovim ocenama fokus je na praktičnim temama percepcije uslova poslovanja, kao npr. broj dana za osnivanje privrednog subjekta, upis nepokretnosti, pristup kreditima i dr. Performanse država su iskazane udaljenošću od najboljeg rezultata („distance to the frontier“) u svakoj kategoriji. Rezultat može da uzme vrednost od 0 do 100, gde veća vrednost ukazuje na bolje poslovno okruženje.

Grafikon 3.

Indikatori kvaliteta institucija izdvojenih evropskih zemalja

Izvor: samostalni prikaz autora na osnovu podataka Svetske banke i EBRD

Napomena: 1) podaci se odnose na 2015. godinu, osim za EBRD tranzicioni indikator, gde su podaci dostupni zaključno sa 2014. godinom; 2) EBRD predstavlja prosek vrednosti indikatora: a) Upravljanje i prestrukturiranje preduzeća i b) Politika konkurencije; 3) Oznake zemalja su: ALB za Albaniju, BIH za Bosnu i Hercegovinu, MKD za Makedoniju, SRB za Srbiju, BGR za Bugarsku, MNE za Crnu Goru, ROU za Rumuniju, HRV za Hrvatsku, HUN za Mađarsku, SVK za Slovačku, LVA za Letoniju, POL za Poljsku, SVN za Sloveniju, LTU za Litvaniju, CZE za Češku R i EST za Estoniju.

Na Grafikonu 3. prikazane su vrednosti četiri WGI pokazatelja: *Efektivnost vlade*, *Kvalitet regulatornog okvira*, *Vladavina prava* i *Kontrola korupcije*. Pored njih za posmatrane zemlje date su vrednosti za *Lakoću poslovanja* i prosečne vrednosti tranzicionih EBRD indikatora, preračunate na skalu od -2,5 do 2,5, da bi bile izražene u istim jedinicama mere kao četiri WGI indikatora. Podaci se odnose na 2015. godinu (osim za EBRD tranzicioni indikator, gde je poslednji dostupan podatak za 2014. godinu), kako bi se vodilo računa o konzistentnosti u grafičkom prikazu sa Grafikonom 1, gde se poslednji podaci koji su mogli biti izračunati (usled raspoloživosti podataka) odnose na 2015. godinu. Zemlje su rangirane po rastućoj vrednosti indikatora *Vladavina prava*. Na grafikonu se uočava da su mere kvaliteta institucija međusobno korelisane. Interesantno je uočiti da zemlje u levom delu grafikona - sa nižim nivoom Vladavine prava ispod medijane, uglavnom imaju više vrednosti *Lakoće poslovanja* u odnosu na nivo WGI i EBRD indikatora, jer je tu lakše ostvariti pozitivne pomake.

U Tabeli 1. rangirane su posmatrane zemlje prema aktuelnim (najnovije dostupnim) podacima izabranih pokazatelja kvaliteta institucija. Izdvojene su vrednosti četiri indikatora WGI, kao i njihova prosečna vrednost – kolona WGI (prosek). Takođe, prikazan je poredak zemalja prema prosečnoj vrednosti svih EBRD tranzicionih indikatora, kao i prema prosečnoj vrednosti dva tranziciona indikatora: *Upravljanje i prestrukturiranje preduzeća* i *Politika konkurencije*. Uz to, u poslednjoj koloni Tabele 1. date su vrednosti zemalja i rang prema indikatoru *Lakoća poslovanja*. Na osnovu ovih podataka može se uočiti da Srbijaprema svim indikatorima kvaliteta institucija, izuzimajući lakoću poslovanja, zaostaje za novim članicama EU. Zapravo, treba imati u vidu da, i pored činjenice da je Srbija prema lakoći poslovanja relativno bolje rangirana nego prema drugim indikatorima, i na tom planu ima prostora za poboljšanja. Relativno zaostajanje Srbije je najizraženije u domenu kvaliteta regulatornog okvira, kao i kod EBRD tranzicionih indikatora, gde je zaostajanje zabeleženo ne samo za svim novim članicama EU, nego i za većinom zemalja Zapadnog Balkana.

Tabela 1.

Rang Srbije među tranzicionim evropskim zemljama prema pokazateljima kvaliteta institucija

Rang	WGI (prosek)	Efektivnost vlade	Kvalitet regulatornog okvira	Vladavina prava		Kontrola korupcije	EBRD tranzicioni indikator	Upravljanje i prestrukturiranje preduzeća i Politika konkurencije	Lakoća poslovanja			
				Estonija	Češka R.							
1	Estonija	1,32	Slovenija	1,12	Estonija	1,21	Estonija	4,06	Estonija	3,67	Makedonija	81,18
2	Litvanija	0,98	Estonija	1,12	Litvanija	1,09	Slovenija	0,80	Poljska	3,67	Estonija	80,80
3	Slovenija	0,91	Litvanija	1,09	Letonija	1,08	Poljska	0,75	Litvanija	3,50	Litvanija	79,87
4	Češka R.	0,91	Češka R.	1,06	Češka R.	1,02	Litvanija	0,67	Letonija	3,94	Slovačka	79,26
5	Letonija	0,88	Letonija	1,00	Poljska	0,95	Poljska	0,51	Slovačka	3,94	Mađarska	77,30
6	Poljska	0,77	Slovačka	0,89	Slovačka	0,69	Letonija	0,49	Mađarska	3,89	Litvanija	76,27
7	Slovačka	0,68	Poljska	0,66	Poljska	0,68	Slovačka	0,24	Češka R.	3,89	Hrvatska	75,42
8	Mađarska	0,41	Hrvatska	0,49	Slovenija	0,64	Mađarska	0,51	Hrvatska	3,83	Češka R.	74,90
9	Hrvatska	0,37	Mađarska	0,45	Mađarska	0,60	Mađarska	0,08	Mađarska	3,72	Rumunija	73,18
10	Bugarska	0,19	Bugarska	0,29	Rumunija	0,30	Rumunija	0,00	Rumunija	3,67	Bugarska	73,13
11	Rumunija	0,18	Crna Gora	0,10	Makedonija	0,44	Bugarska	-0,10	Slovenija	3,56	Slovenija	72,87
12	Crna Gora	0,05	Makedonija	0,09	Hrvatska	0,36	Crna Gora	-0,04	Bugarska	3,56	Makedonija	72,39
13	Makedonija	-0,02	Srbija	0,09	Crna Gora	-0,12	Makedonija	-0,31	Albanija	3,50	Albanija	71,91
14	Srbija	-0,07	Albanija	0,00	Albanija	0,19	BiH	-0,29	Srbija	3,33	Crna Gora	71,70
15	Albanija	-0,14	Rumunija	-0,17	Srbija	0,06	Makedonija	-0,31	Albanija	3,17	Srbija	68,70
16	BiH	-0,34	BiH	-0,43	BiH	-0,17	Albanija	-0,35	BiH	3,06	BiH	64,20
1	Prosek EU-11	0,69	Prosek EU-11	0,73	Prosek EU-11	0,43	Prosek EU-11	3,86	Prosek EU-11	3,30	Prosek EU-11	75,70
2	Srbija	-0,07	Srbija	0,09	Prosek ZB-4	-0,12	Srbija	-0,31	Prosek ZB-4	3,36	Prosek ZB-4	73,13
3	Prosek ZB-4	-0,11	Prosek ZB-4	-0,06	Srbija	-0,25	Prosek ZB-4	-0,32	Srbija	3,17	Srbija	71,82

Izvor: samostalni prikaz autora na osnovu podataka Svetske banke i EBRD

Napomena: U tabeli su prikazani poslednji dostupni podaci za sve pokazatelje: WGI 2016, EBRD 2014 i Lakoća poslovanja DoingBusiness 2018; WGI (prosek) – prosečna vrednost 4 WGI indikatora; Efektivnost vlade, Kvalitet regulatornog okvira, Vladavina prava i Kontrola korupcije; Prosek EU-11 – prosečna vrednost indikatora za posmatrane zemlje članice EU; Prosek ZB-4 – prosečna vrednost indikatora za BiH, Albaniju, Crnu Goru i Makedoniju.

4.3. Veza kvaliteta institucija i kvaliteta privrednog rasta

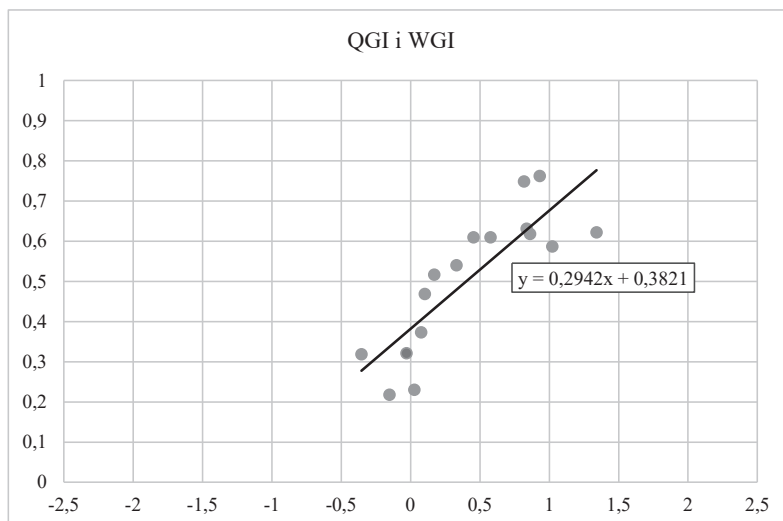
U delu 3 ovog rada pomenuta je debata koja se vodi o tome da li kvalitet institucija određuje kvalitet ekonomskog rasta ili obrnuto, kao i da li kvalitet institucija definiše okruženje koje utiče na tempo i karakteristike rasta ili predstavlja tek jednu od njegovih determinanti. Na osnovu činjenica da izgradnja dobrih institucija zahteva vreme i resurse, kao i da razvijene zemlje uglavnom imaju kvalitetnije institucije, institucije predstavljaju endogenu varijablu.

Kako i dalje imapisutnih nedoumica u literaturi u vezi izbora pravog modela u empirijskim istraživanjima usled postojanja obostranog uticaja (simultane međuzavisnosti) kvaliteta institucija i kvaliteta privrednog rasta, u ovom delu rada prikazani su rezultati sprovedene empirijske analize, gde se ocenjuje jačina veze između pomenutih varijabli. Pošto posmatrani uzorak sadrži relativno mali broj zemalja, rezultati daju indiciju ocene povezanosti između dve varijable za koje se korelacija ocenjuje.

Prvo, ispitivali smo da li postoji veza između vrednosti QGI i vrednosti WGI, izračunatih kao prosek četiri WGI indikatora (Grafikon 4): Efektivnost vlade, Kvalitet regulatornog okvira, Vladavina prava i Kontrola korupcije, kao i između WGI i četiri navedena indikatora pojedinačno (Grafikon 5). Rezultati ukazuju da postoji signifikantna¹⁹ pozitivna korelacija između posmatranih varijabli. Takav rezultat sugeriše da zemlje u Evropi (EU-11 i ZB) koje imaju veći vrednost Indeksa kvaliteta privrednog rasta su one sa višim nivoom vrednosti indikatora kvaliteta institucija.

Grafikon 4.

Veza između kvaliteta privrednog rasta i kvaliteta institucija

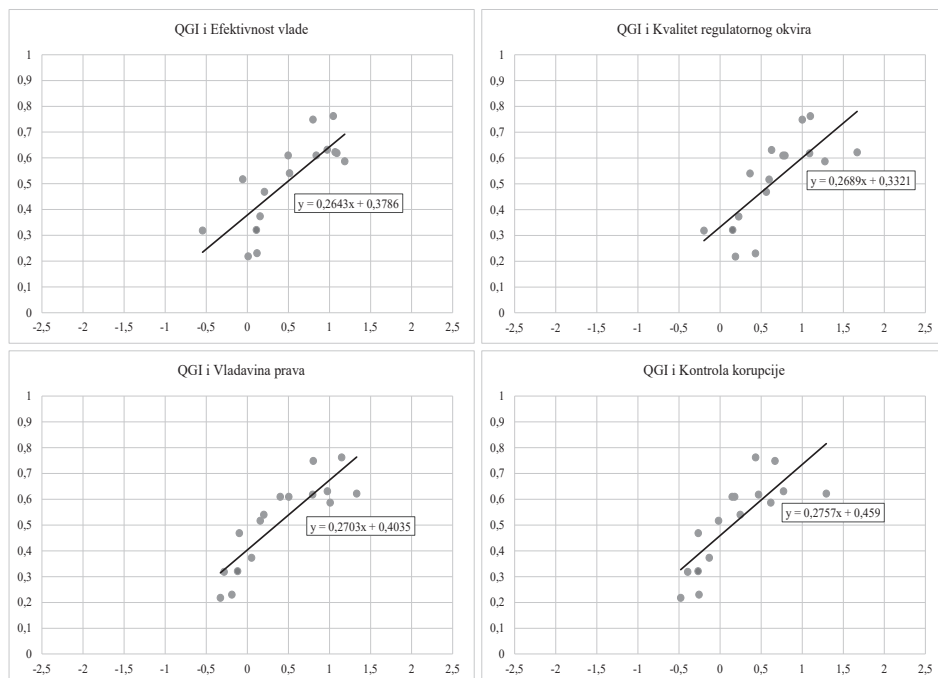
Izvor: samostalno izračunavanje autora

Napomena: WGI vrednost izračunata kao aritmetička sredina vrednosti četiri WGI indikatora: Efektivnost vlade, Kvalitet regulatornog okvira, Vladavina prava i Kontrola korupcije

¹⁹ Na nivou značajnosti od 1%.

Grafikon 5.

Veza između kvaliteta privrednog rasta i četiri WGI indikatora kvaliteta institucija

Izvor: samostalno izračunavanje autora

Zaključak

U radu je ocenjen Indeks kvaliteta rasta (QGI) za evropske tranzicione zemlje tokom perioda 2001-2015. godine. Vrednosti QGI ukazuju da tranzicione zemlje koje su članice EU imaju relativno viši nivo kvaliteta privrednog rasta nego zemlje Zapadnog Balkana. Detaljnija analiza na osnovu QGI navodi na zaključak da je posmatrani poredak zemalja sličan kao onaj na osnovu nivoa dohotka *per capita*, tj. da je QGI znatno korelisan sa nivoom dohotka zemalja u uzorku.

Rezultati QGI ukazuju da je kvalitet rasta u Srbiji ispod nivoa kvaliteta rasta zemalja članica EU, a iznad nivoa zemalja regiona koje nisu članice EU. Prema vrednostima indeksa u 2014. i 2015. došlo je do relativnog smanjenja nivoa indeksa Srbije u odnosu na nivo u drugim zemljama u uzorku. Znatnim delom ovaj relativan pad indeksa u domaćoj privredi duguje se najnižem rastu BDP-a i najvišoj volatilnosti rasta u poređenju sa drugim posmatranim zemljama. Poznato je da se Srbija u 2014. godini suočila sa poplavama, a u 2015. godini sa sušom, što je, svakako, uticalo na niže performanse u pogledu rasta Srbije u odnosu na druge zemlje. Iako je i skoriji period bio nepovoljan kada je reč o vremenskim prilikama, treba imati u vidu da privredu Srbije karakterišu određene fundamentalne slabosti, koje bi se, uz adekvatno prestrukturiranje privrede, mogle u velikoj meri otkloniti i unapređenjem kvaliteta institucija.

Prema indikatorima kvaliteta institucija, izuzimajući lakoću poslovanja, Srbija zaostaje za novim članicama EU. Ipak, i na planu lakoće poslovanja ima prostora za poboljšanja. Relativno zaostajanje Srbije je najizraženije u domenu kvaliteta regulatornog okvira, kao i kod EBRD tranzicionih indikatora - gde zaostajanje postoji ne samo za svim novim članicama EU, nego i za većinom zemalja Zapadnog Balkana. Na osnovu analize utvrđeno je da postoji značajna korelacija između kvaliteta institucija i kvaliteta rasta. S tim u vezi, rang Srbije na planu pojedinih indikatora kvaliteta institucija ukazuje u kom pravcu treba dalje da teku institucionalna poboljšanja.

Dobre institucije podstiču stanovništvo na rad, štednju, inovacije i preduzetništvo, dok loše ohrabruju korupciju i bogaćenje bez efekata na rast i zaposlenost. Analiza ukazuje da predmet posebne društvene pažnje u našoj zemlji, svakako, treba da bude izgradnja kvalitetnih institucija, koje će pružiti podršku kvalitetu ekonomskog rasta.

Literatura

- Acemoglu, D. and Robinson, J. A. (2012), *Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity and Poverty*, Profile Books, London.
- Acemoglu, D. et al. (2005), „Institutions as a Fundamental Cause of Long-Run Growth“, in: Aghion, P. and S. N. Durlauf (eds.), *Handbook of Economic Growth, Volume 1A*, Elsevier B.V., Pp. 385–472.
- Bruinshoofd, A. (2016), *Institutional quality and economic performance* Rabobank/Rabo-Research, Utrecht.
- Camdessus, M. (1990), „Aiming for High-Quality Growth“, *Finance & Development*, Vo. 27, No. 3 (September).
- Jovanović Gavrilović, B. (1989), *Kvalitet privrednog rasta*, Savremena administracija, Beograd.
- Jovanović Gavrilović, B. (1997), „Privredni rast i tranzicija“, u zborniku: D. Marsenić – G. Rikalović (red.), *Ekonomska politika između stabilizacije i rasta*, Ekonomski fakultet, Beograd, str. 24-34.
- López, R. E. et al. (2008), „The Quality of Growth: Fiscal Policies for Better Results“, The World Bank, Washington, DC., IEG Working Paper, No. 6, 2008.
- Martinez, M and Mlachila, M. (2013), „The Quality of the Recent High-Growth Episode in Sub-Saharan Africa“, International Monetary Fund, Working Paper, No. 53, 2008.
- Mlachila, M. et al. (2014), „A Quality of Growth Index for Developing Countries: A Proposal“, IMF Working Paper No. 14/172.“
- North, D. C. (1981), *Structure and Change in Economic History*, W. W. Norton & Co, New York.
- North, D. C. (1990), *Institutions, Institutional Change, and Economic Performance*, Cambridge University Press, New York.
- Rodrik, D. (2000), „Institutions for High-Quality Growth: What they are and How to Acquire them“, National Bureau for Economic Research, Cambridge, Working Paper, No. 7540, February 2000.
- World Development Report (2003), *Sustainable Development in a Dynamic World: Transforming Institutions, Growth, and Quality of Life*, The World Bank, Washington, DC.

Internet izvori:

<http://www.ebrd.com/what-we-do/economic-research-and-data/data/forecasts-macro-data-transition-indicators.html> [Pristupljeno: 15/12/2017]

<http://hdr.undp.org/en/data> [Pristupljeno: 14/12/2017]

<http://www.doingbusiness.org/> [Pristupljeno: 15/12/2017]

<https://data.worldbank.org/data-catalog/worldwide-governance-indicators> [Pristupljeno: 15/12/2017]

<https://data.worldbank.org/data-catalog/world-development-indicators> [Pristupljeno: 13/12/2017]

<http://unctadstat.unctad.org/EN/> [Pristupljeno: 14/12/2017]